

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ

ΚΩΣΤΗ ΧΑΤΖΙΜΙΧΑΛΗ
Περιφερειακή ανάπτυξη και πολιτική.
Κείμενα από τη διεθνή εμπειρία.
Εκδόσεις Εξάντας, Αθήνα, σ. 269

Η ΣΥΛΛΟΓΗ κειμένων για την περιφερειακή ανάπτυξη και πολιτική που κυκλοφόρησε στις Εκδόσεις Εξάντας, με επιμέλεια και εισαγωγή του Κ. Χατζημιχάλη, έρχεται να καλύψει ένα σημαντικό κενό στην ελληνόγλωσση βιβλιογραφία¹. Ιδιαίτερα για τους φοιτητές σχετικών πανεπιστημιακών τμημάτων, θα ήταν πράγματι σκόπιμο να είχε κυκλοφορήσει προ πολλού, όπως σημειώνει και ο επιμελητής, δεδομένου μάλιστα ότι οι σπουδές στο πεδίο της περιφερειακής ανάπτυξης και των συναφών αντικειμένων έχουν αναπτυχθεί σημαντικά κατά τα τελευταία χρόνια². Και για ένα ευρύτερο κοινό που ασχολείται ακαδημαϊκά ή επαγγελματικά με την περιφερειακή ανάπτυξη, όμως, έστω και αν στην περίπτωση αυτή το γλωσσικό εμπόδιο είναι κατά τεκμήριο λιγότερο έντονο, η συλλογή παρουσιάζει τουλάχιστον χρηστικό ενδιαφέρον, αφού συγκεντρώνει στον ίδιο τόμο ένα σημαντικό αριθμό από αξιόλογα κείμενα.

Ο τόμος οργανώνεται σε πέντε ενότητες, που περιλαμβάνουν τα παρακάτω κείμενα:

1. Το περιφερειακό πρόβλημα. 1.1 W. Isard (1974) Τι είναι περιφερειακή επιστήμη, 1.2 D. Massey (1979) Με ποια έννοια περιφερειακό πρόβλημα, 1.3 J. Friedmann (1986) Περιφερειακή ανάπτυξη σε αναπτυγμένες χώρες: Ενδογενής ή αυτάρκης;

2. Χωροθέτηση παραγωγικών δραστηριοτήτων και πόλωση της ανάπτυξης. 2.1 W. Alonso (1964) Θεωρία του τόπου εγκατάστασης, 2.2 F. Perroux (1955) Σημείωση για την έννοια των «πόλων ανάπτυξης», 2.3 G. Myrdal (1957) Η τάση προς περιφερειακές οικονομικές ανισότητες σε μια χώρα, 2.4 Ch. Gore (1984) Ο μετασχηματισμός της έννοιας του πόλου ανάπτυξης στην περιφερειακή θεωρία, 2.5 Α. Λαμπριανίδης (1990) Κρίση της θεωρίας για τη χωροθέτηση της βιομηχανίας.

3. Περιφερειακές ανισότητες και διεθνής καταμερισμός της εργασίας. 3.1 D. Harvey (1982) Άνιση γεωγραφική ανάπτυξη, 3.2 O. Sunkel (1973) Διεθνής καπιταλισμός και εθνική αποδιάρθρωση-αποδιοργάνωση στη Λατινική Αμερική, 3.3 L. McDowell, D. Massey (1984) Ένας χώρος για τις γυναίκες, 3.4 O. Sattaur (1987) Δέντρα για τους ανθρώπους στο Νεπάλ, 3.5 A. Fuentes, B. Ehrenreich (1984) Γυναίκες στο παγκόσμιο εργοστάσιο: Πολυεθνικές εταιρείες και ελεύθερες ζώνες εμπορίου.

4. Δομές εξουσίας και μορφές παρέμβασης στο χώρο. 4.1 N. Kaldor (1975) Γιατί είναι αναγκαίες οι περιφερειακές πολιτικές, 4.2 P. Bourdieu (1982) Ταυτότητα και αναπαράσταση: Στοιχεία για μια κριτική θεώρηση της ιδέας της περιφέρειας, 4.3 A. Lipietz (1983) Το εθνικό και το πε-

ριφερειακό; Ποια η αυτονομία τους για την αντιμετώπιση της παγκόσμιας καπιταλιστικής κρίσης, 4.4 C. Weaver (1981) Ανάπτυξη από τα κάτω: Προς μια θεωρία της «ανάπτυξης σε συγκεκριμένες περιοχές», 4.5 D. Slater (1986) Από την περιοχή της επανάστασης στην επανάσταση της περιοχής.

5. Νέες τεχνολογίες και ευέλικτη εξειδίκευση. 5.1 A. Scott (1988) Ευέλικτα συστήματα παραγωγής και περιφερειακή ανάπτυξη: Η ανάδυση νέων βιομηχανικών χώρων στη Βόρεια Αμερική και τη Δυτική Ευρώπη, 5.2 J. Holmes (1986) Οργάνωση και γεωγραφική διάρθρωση των υπεργολαβιών παραγωγής, 5.3 T. Kawashima, W. Stohr (1980) Αποκεντρωτική τεχνολογική πολιτική: Η περίπτωση της Ιαπωνίας, 5.4 K. Morgan, A. Sayer (1984) Διεθνής βιομηχανία ηλεκτρονικών και περιφερειακή ανάπτυξη στη Μεγάλη Βρετανία, 5.5 Μ. Πετμεζίδου, Α. Τσουλουβής (1990) Τεχνολογική αλλαγή και ανάπτυξη: Υψηλή τεχνολογία και ο τομέας της μικροηλεκτρονικής στην Ελλάδα, 5.6 G. Garofoli (1983) Περιοχές διάχυτης εκβιομηχάνισης στη Λομβαρδία, 5.7 A. Bagnasco (1982) Ανάπτυξη βασισμένη στη μικρή βιομηχανία: Η περίπτωση της «Τρίτης Ιταλίας».

Από τη φύση του ένα τέτοιο βιβλίο προσφέρεται περισσότερο σε παρουσίαση παρά σε κριτική, ιδιαίτερα αφού η αποφυγή μιας μερικής οπτικής ή θεματικής αποτελεί συνειδητή προγραμματική επιδίωξη του επιμελητή. Η χρησιμότητα του βιβλίου είναι άλλωστε αναμφίβολη, για τους λόγους που προανέφερα, και ο κατάλογος των κειμένων που περιλαμβάνει την κάνει ακόμα εμφανέστερη. Ωστόσο, θεωρώ σκόπιμο να επισημάνω ιδιαίτερα το ενδιαφέρον του τμήματος που αναφέρεται στην ευέλικτη εξειδίκευση (7) που είναι και το μεγαλύτερο του τόμου, από άποψη σελίδων και αριθμού κειμένων, και αποτελεί ουσιαστική συμβολή τόσο σε εννοιολογικό όσο και σε πραγματολογικό επίπεδο σε μια συζήτηση που τα τελευταία χρόνια στην Ελλάδα διευρύνεται³.

Το τμήμα με τίτλο «Δομές εξουσίας και μορφές παρέμβασης στο χώρο» παρουσιάζει ένα άλλου τύπου ενδιαφέρον: αν και δεν περιλαμβάνει κείμενα σχετικά με τον περιφερειακό προγραμματισμό, όπως ίσως αφήνει να εννοηθεί ο τίτλος, συγκεντρώνει μια σειρά από συνεισφορές που ακριβώς, επειδή λίγο-πολύ τοποθετούνται «έξω» από τις επίσημες πολιτικές (με εξαίρεση το 4.1), επιτρέπουν τη θεώρηση της περιφερειακής ανάπτυξης υπό οπτικές γωνίες που δεν είναι τρέχουσες και δεν εντάσσονται στο κυρίαρχο ρεύμα, ιδιαίτερα σήμερα, όπου η κυριαρχία μιας «επιχειρησιακής» λογικής τείνει να γίνει απόλυτη και ισοπεδωτική.

Παράλληλα, πρέπει να επισημανθεί η ύπαρξη μιας εμπεριστατωμένης και κριτικής εισαγωγής του Κ. Χατζημιχάλη στις βασικές θεωρίες και πολιτικές περιφερειακής ανάπτυξης, που συνοδεύεται από αντιπροσωπευτική βιβλιογραφία και μπορεί, πέρα από το άμεσο ενδιαφέρον που παρουσιάζει, να χρησιμεύσει και ως οδηγός για μια περαιτέρω βιβλιογραφική εμβάθυνση στο θέμα.

Αν η θεματική ευρύτητα και η ισορροπία του τόμου αποτελούν δύο βασικά πλεονεκτήματά του, έχουν αναπόφευκτα και ορισμένες αρνητικές συνέπειες – κυρίως ότι ορισμένα θεματικά αντικείμενα καλύπτονται με λιγότερη σφαιρικότητα από άλλα. Αυτό είναι σαφές, ειδικότερα, στο τμήμα 1 που αναφέρεται στο περιφερειακό πρόβλημα: τα τρία κείμενα που περιλαμβάνει δεν επαρκούν, ασφαλώς, για μια συνολική τοποθέτηση του ζητήματος, παρά το ενδιαφέρον που έχουν καθ' εαυτά. Όσον αφορά, εξάλλου, στο τμήμα 2, ενώ τα κείμενα για τους πόλους ανάπτυξης μπορούν πραγματικά να βοηθήσουν στη μείωση της σύγχυσης που εξακολουθεί να υπάρχει γύρω από τη θεωρία αυτή, ακόμα και σήμερα, και όχι μόνο μεταξύ των φοιτητών, δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι καλύπτεται με επάρκεια το πρώτο σκέλος του τίτλου («Χωροθέτηση των παραγωγικών δραστηριοτήτων και θεωρία των πόλων ανάπτυξης»). Θα ήταν, π.χ., σκόπιμο, να υπήρχε κάποιο κείμενο, ανάλογο με αυτό του Λ. Λαμπριανίδη για τη βιομηχανία και για άλλους καιρικούς τομείς. Ενδεχομένως, το πρόβλημα οφείλεται σε μια αμφιτολάντευση στην εστίαση του κειμένου, μεταξύ της παρουσίασης «κλασικών» κειμένων αφενός και της πληρότητας στην κάλυψη των θεματικών αξόνων αφετέρου.

Η τελευταία παρατήρηση παραπέμπει στην προέλευση των κειμένων. Από τα 25 κείμενα, τα 3 έχουν γραφεί μεταξύ 1950-1970, τα 4 στη δεκαετία του '70 και τα υπόλοιπα 18 μετά το 1980. Από αυτή την άποψη είναι σαφές ότι η έμφαση δεν είναι σε «κλασικά» κείμενα, παρόλο που όσα τέτοια έχουν επιλεγεί είναι εξαιρετικά σημαντικά [κείμενα των Isard (1.1), A-lonso (2.1), Perroux (2.2), Myrdal (2.3), αλλά και μερικά νεότερα όπως π.χ. αυτά της Massey (1.2) ή του Scott (5.1)].

Θεωρώντας, τέλος, τον τόμο συνολικά, είναι εμφανής η απουσία ορισμένων βασικών θεματικών αξόνων σχετικών με την περιφερειακή ανάπτυξη. Τέτοιοι άξονες είναι, μεταξύ άλλων, η περιφερειακή ανάλυση, ο περιφερειακός προγραμματισμός, η σχέση του τελευταίου με τη χωροταξία, και επίσης η περιφερειακή πολιτική των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων. Παρά το ότι για την τελευταία υπάρχουν στην ελληνική βιβλιογραφία ειδικευμένα βιβλία, όπως αναφέρει ο επιμελητής, το γε-

γονός ότι αυτή βρίσκεται σε μια περίοδο συνεχούς αναδιαμόρφωσης και με μια σειρά από ανοιχτά ζητήματα (π.χ. η σχέση περιφερειών-εθνικού κράτους-κοινωνικών οργάνων⁴, ή η αποδοτικότητα και αποτελεσματικότητα των διαρθρωτικών πολιτικών στις περιφέρειες του Στόχου 1) σημαίνει ότι το ζήτημα είναι κάθε άλλο παρά εξαντλημένο.

Τα κενά αυτά δεν συνιστούν, βέβαια, αδυναμίες του βιβλίου –προφανώς δεν είναι δυνατό να συμπεριληφθεί σε ένα τόμο το σύνολο των θεμάτων που απαρτίζουν ένα πεδίο τόσο ευρύ και διεπιστημονικό όσο η περιφερειακή ανάπτυξη και πολιτική, και τα 25 κείμενα του συγκεκριμένου τόμου μάλλον εξαντλούν τα περιθώρια αντιπροσωπευτικότητας και φάσματος μιας μεμονωμένης δημοσίευσης – αλλά για επισήμανση αξόνων που θα ήταν ευκαίριο να καλυφθούν από ανάλογα μελλοντικά έργα, ούτως ώστε να σχηματιστεί στην ελληνική βιβλιογραφία ένα βασικό σώμα σημαντικών πρωτογενών κειμένων.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Η μόνη ίσως ανάλογη συλλογή είναι το Καυκαλάς Γρ., Γιαουτζή Μ., 1977, *Η πόλη στο κεφαλαιοκρατικό σύστημα*, Εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα, που από τη φύση του, ωστόσο, εντοπίζεται σε ένα ειδικότερο από άποψη θεματική (πόλη) και, ακόμα περισσότερο, θεωρητικής προβληματικής, πεδίο.
2. Δημιουργία αυτοτελών τμημάτων, όπως το Τμήμα Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, και το Τμήμα Αστικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης του Παντείου Πανεπιστημίου, αλλά και ένταξη ή ενίσχυση του γνωστικού αντικειμένου της περιφερειακής ανάπτυξης σε συγγενή τμήματα άλλων πανεπιστημίων.
3. Βλέπε π.χ. τα Α. Λυμπεράκη, 1991, *Ευέλικτη εξειδίκευση: κρίση και αναδιάρθρωση στη μικρή βιομηχανία*, Gutenberg, Αθήνα. Λ. Λαμπριανίδη, 1992, *Η γεωγραφική διάσταση των υπεργολαβικών σχέσεων παραγωγής στη βιομηχανία*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, καθώς και τα περισσότερα τεύχη του περιοδικού *ΤΟΠΟΣ*.
4. Βλέπε για το θέμα αυτό σχετικό άρθρο του Κ. Χατζημιχάλη στην *Καθημερινή* της 23/1/94, καθώς και ορισμένες εισηγήσεις στο πρόσφατο διεθνές σεμινάριο στη Σύρο με τίτλο «Geographies of Integration – Geographies of Inequality In a Post-Maastricht Europe».